

Kemal Karpat'ı
Okuma
Kılavuzu

/
KAAN DURUKAN

ÖNSÖZ

Kemal Karpat'ı Okuma Kılavuzu, Cumhuriyet'in yüzüncü yılı ile çakışan Kemal Hoca'nın doğumunun yüzüncü yıldönümü için "Kemal Karpat 100 Yaşında" projesi çerçevesinde planladığımız iki parçalı bir serinin ilk ayağı. Bu cildi, Cumhuriyet dönemine ilişkin bir Karpat makaleler derlemesi olan ve 2023 Eylül'ünde yayımlanan *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı* ile birlikte düşündük; kismetse yine benim kaleme alacağım ve şu anki başlığıyla *Bu Dünya Bir Pencere: Öğrencisi Kaan Durukan Kemal Karpat'ı Anlatıyor*'u ise kafamda hazırlığı birkaç yıldır süren "Kemal Karpat'ın Seçme Makaleleri" çalışması ile eşleştirmeyi ümid ediyoruz. İlk kitabım – önümüzdeki sayfalarda kolaylıkla görüleceği üzere- Karpat'ın yazdıklarına, bilimsel üretimine odaklanan kısa bir metin, ikincisinin ise şimdilik, yakından tanıdığım Kemal Bey'in insani tarafına yönelik olduğunu, karakterinin, yaşam deneyiminin, uzun ömrünün birikiminin akademik anlamda ortaya koyduklarına nasıl yansıdığını, kariyerini, entelektüel yolculuğunu ne şekilde biçimlendirdiğini anlama amaçlı bir analiz denemesi olduğunu söylemekle yetineyim.

Bu serüven 2019 Şubat'ında, Fatih camii avlusunda başladı. Kısa süre önce Hoca'nın vefatını öğrenmiştim, ancak ortada bir sorun vardı: cenaze Türkiye'ye mi getirilecekti, yoksa Karpat'ın kökenlerinin olduğu, aslında ruhen bir türlü ayrılamadığı Dobruca'da mı defnedilecekti veya hayatının çok büyük bölümünü geçirdiği Amerika Birleşik Devletleri'nde mi kalacaktı? Zaten Türkiye'deydim, icabı

halinde Romanya'ya geçmem de fazla güç olmazdı, ancak kısa zaman zarfında A.B.D.'ye yetişebilir miydim acaba... O arada sevgili arkadaşım, Hoca'nın bir diğer öğrencisi, aynı zamanda uzun yıllardır şahsi asistanı olan Deniz Balgamiş Chicago Konsolosluğu'nun devreye girdiğini, onların yardımıyla naaşın Türkiye'ye nakledileceğini haber verdi. Ani bir rahatlama hissi...

Karpat'ı Fatih camii haziresine, Ali Emiri Efendi¹ ile Semavi Eyice Hoca'nın karşısına, bir başka büyüğüm –ilk kitabımda Karpat'la birlikte “Hocam, Ustam” diye andığım iki kişiden biri olan- Halil İnalçık'ın yanına defnettik; büyük değerimiz Mehmet Genç'i de bir süre sonra yanlarına yatıracağız. O gün, yine Deniz Balgamiş'in sayesinde Kemal Karpat'ın Türkiye yayıncısı Timaş Yayınları'nın mensupları ile, yayınevinin yöneticisi Osman Okçu ve Karpat külliyyatının editörü Zeynep Berktaş'la da tanıştık.

Sonrası ise şöyle geldi...

“Şayet yeterince iyi bir hocanız varsa, size farklı bir boyuttan, öte dünyadan, mezarından dahi ödev verebilir! Ve benim hocam Kemal Karpat'tı”.

Ayrıntısını *Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi*'nin başında anlattığım üzere, vefattan kısa bir süre sonra bu kitabın hazırlanması –daha ziyade bir gözden geçirilip son şeklinin verilmesi- için

1 2024 yılı Ali Emiri Efendi'nin (1857-1924) ölümünün yüzüncü yıldönümü. Türk kütüphanecilik geleneğine olduğu kadar Türk tarihçiliğine de muazzam katkıları olan, kadrinin-kıymetinin yeterince bilinmediğini düşündüğüm bu saygıdeğer insanı iki satırla olsun anmak boynumuzun borcudur. Oluşturduğu şahsi kütüphanesi ile, Osmanlı devri arşivlerini tasnifi ile (ilk tasniftir), Türkiye'de paleografyanın temellerini atması ile, *Divanü lügati't-Türk* keşfi ile, ihmal edilen eski eserlere dair kaleme aldığı uyarı nitelikli vicdannameleri ile olağanüstü biridir Ali Emiri. Büyük ölçüde kendi kütüphanesinden oluşturduğu koleksiyona kendi adını değil de, Millet Kütüphanesi ismini uygun görmesi kişiliğine, yüce gönüllülüğüne dair bir fikir verir kanımca. Son olarak, Kırşehir'de görev yaparken maddi kısmı kendisinden, emek kısmı dervişlerden olmak kaydıyla Hacı Bektaş-ı Veli dergahını tamir ettirdiğini de ekleyelim.

yardımım rica edildi, tabii ki tereddütsüz kabul ettim. Ardından 2020 Şubat'ında, Karpat'ın ölümünün sene-i devriyesinde Beyoğlu Belediyesi'nin girişimiyle düzenlenen anma çerçevesinde orijinalini 2010'da İngilizce olarak yayımladığım (*Hoca, 'Allame, Puits de Science: Essays in Honor of Kemal H. Karpat*), Türkçe çevirisini ilk olarak 2014'te, Karpat Hoca'nın 90. yaşına denk getirmeye çalışarak bastığım Karpat Armağanı'nı (*Karpat. Koca Bir Çımar*), bu kez Timaş Tarih etiketi ile, Karpat külliyyatına katarak bir özel basım biçiminde (*Denize Kavuşan Irmak*) okura sunduk.²

Devamında Yayınevi hiç aklımda olmayan, lakin son derece heyecan verici ve Türkiye ölçüğünde istisnai bir teklif getirdi: iyi bir ekiple kaliteli akademik kitaplar hazırlayacak, satış kaygısından uzak durarak yurtdışındaki *university press* mantığıyla bilgi üretecek bir projeye dahil olur, omuz verir miydim acaba? Biraz düşündükten sonra kabul ettim; Ali Akyıldız, Hakan Erdem, Asım Cüneyd Köksal ile birlikte hayata geçirdiğimiz, iki yıl zarfında birkaç raf ciddi eser ürettiğimiz, genç kuşak araştırmacılarımızdan Selim Ahmetoğlu'nun fikri Timaş Akademi böylece doğdu.

Bu teklifi kabul ederken ben de bir karşı teklif getirmiştim ama. Hiçbir karşılık talep etmeden Yayınevi bünyesindeki Karpat kitaplarını yeni baskılarda elden geçirecek, onları kaleme alacağım önsözlerle birazcık genişletecek, okura bir miktar daha fazla fayda sağlayacağını umduğum bir çerçeveye oturtacaktım,³ elime geçen birkaç ciltte tarihi olmamaktan kaynaklanan ufak-tefek sorunlar, yanısıra herhangi birimizin yapabileceği yayıncılık hataları gözüme çarpmıştı zira.

2 Sonrasında her yıldönümünde de önemli bir Karpat kitabını yayımlamaya gayret ettim: 2021'de nehir söyleşisi *Dağı Delen Irmak*'ın, 2022'de ilk eseri, akademik kariyerinin temeli *Türk Demokrasi Tarihi*'nin, geçen yıl da *Gecekondu*'nun yeni baskıları yapıldı. Bu seneyse farklı olarak elinizdeki kitap basılıyor.

3 Bu konumu daha sonra "Dizi Danışmanı" olarak formüle ettik.

Ne mutlu ki, fikre Yayınevi de, durumdan haberdar olan aile de olumlu, aslına bakılırsa son derece olumlu yaklaştı.⁴ Kendi payıma, ben de büyük sevinç duymuştum, çünkü yıllar önce, ben kendisine Karpat Armağanı'nın 2014 tarihli ilk Türkçe basımını ulaştırdığımda Karpat Hoca benimle tekrar birlikte çalışmak istediğini, benim kendisinin dahi unuttuğu kimi yazıları, toplantıları bulup çıkardığımı, aradaki bağlantıları gösterdiğimi,⁵ belki vaktiyle İngilizce metinleriyle dünyanın öndegelen yayıncılarından Brill için yaptığımız gibi⁶ tüm yazdıklarını beraberce ele almamızın mümkün olabileceğini belirtmişti.⁷ Olamamıştı haliyle: onun yaşı

-
- 4 Burada Karpat külliyyatına –özellikle yazarın ölümünden sonra- büyük bir ciddiyetle sahip çıkan, irili-ufaklı parçalara bölünmemesini, esas itibarıyla kar amaçlı farklı farklı girişimlere kayılmamasını sağlayarak önemli bir kültür hizmeti gören Timaş Yayınları'nın tavrının altını çizmek gerekir (Doğal olarak süreçte birçok kişinin emeği var, ancak “proje editörü” kimliği ile temelleri atan Adem Koçalı, “Osmanlı'dan Günümüze” altbaşlığı ile tematik makale derlemeleri yapan, seri içinde seri oluşturarak bu ciltlerin hem tercümesini hem de yayına hazırlanmasını üstlenen Onur Güneş Ayası, en baştan itibaren külliyyatın yükünü çeken Zeynep Berkataş, yönetim katında sürekli desteğiyle Osman Okçu'yu analiz). Aileyi temsil eden, Kemal Karpat'ın yeğeni, *Acıyı Bal Eylemek*'te karşımıza çıkacak kardeşi Cemal Karpat'ın oğlu, artık benim de bir arkadaşım addettiğim Medeni Karpat'ın pozitif, yapıcı yaklaşımı da takdir edilmelidir.
- 5 Özellikle kastettiği kendisinin kitap ve makaleleri hakkında yazdığım makalemdir, daha önce atıfta bulunduğum Karpat Armağanı'nın İngilizce ve Türkçe versiyonlarında, ayrıca *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı*'nin başında okunabilir.
- 6 *Studies on Ottoman Social And Political History. Selected Articles and Essays*. Leiden: Brill, 2002; *Studies on Turkish Politics and Society. Selected Articles and Essays*. Leiden: Brill, 2004.
- 7 Bana ve Akile Zorlu-Durukan'a yazdığı, bugün biraz mutluluk, biraz hüznle okuduğum şu satırlar mesela (orijinal metne sadık kalıyorum): “Bugün Pazarteside ofiste hayatımın en güzel ve tatlı sürprizlerinden birine kavuştum, o da daha evvel sizin İngilizce yayınladığımız armağanın Türkçesi. İtiraf edeyim ki Türkçe armağan gerek kitap olarak, gerek akıcı dili itibarıyla gerek görüntüsü ile çok cazib bir eser olmuş. Candan teşekkürler. Kaanın yazısı benim entelektüel yolculuğumu çok güzel değerlendirdiği gibi bende de “demek ki birşeyler yapmışım” duygusunu uyandırdı. Hatta oradan ilham alarak (daha doğrusu yola çıkarak) kendi kendimi tenkid eden veya bilhassa neler yapamadığımı anlatan bir yazı

çok ilerlemişti, ben artık Türkiye'deydim, haftada iki-üç kez görüş-tüğümüz günlerden hayli uzaktık. Fakat aradan bunca zaman geçtikten sonra kaderin garip bir cilvesi ile arzusu –bir ölçüde olsun- gerçekleşiyordu galiba.

Böylece yirmi küsur ciltten oluşan Karpat külliyyatını 2020 yazı civarında devraldım, sonrasında bugüne dek elimden geldiğince, karınca kararınca katkıda bulunmaya gayret ettim. Yeni baskılar söz konusu olunca sırası gelen kitabı gözden geçiriyor, her biri için de bir önsöz kaleme alıyordum.⁸

Bu kısa çalışmanın ana gövdesini o önsözler teşkil ediyor işte. Peki bu ihtiyaç nereden hasıl oldu, başka türlü söylersek bu kitap niye basılıyor?

İlk gerekçem şu: en baştaki niyetim bir-iki sayfalık girişlerle okura bir çerçeve, kimi zaman bir ek bilgi sağlamak, kimi zaman ufak bir yorumda bulunmaktı, ama iş pratiğe dökülünce önsözler tabiri caizse aldı başını gitti, bazıları neredeyse makale boyutu ve niteliği kazandı (özellikle Hoca'nın dört temel eseri hakkında olanlar). İhtimal, bu hassayı da rahmetliden, onun rahle-i tedrisinden almış olabilirim, zira Karpat da kendi yaptığı derlemelerde –yukarıda referans verdiğim makalemde de dile getirmiştım- yola kısa

kaleme almayı düşünmeye başladım. (...) Bu konuları görüşünce konuşur, belki yardımınızı rica edebilirim. Tekrar edeyim. Günümü gün ettiniz. Dışarıda bitmek bilmeyen kış tekrar kar serpiştirse de gönlüm ferahlığını yok edemedi". Gerek kuşağı, gerekse bu alana ilgisizliği hasebiyle Kemal Bey'in teknoloji ile arası yoktu, dolayısıyla bilgisayar kullanmaz, gelen e-mailler ona iletilir, yanıtlarını birisi ekrana aktarırdı. Alıntılıadığım mesajı ben de önce e-mail yoluyla aldım, ancak Hoca'nın vefatından sonra el yazısıyla kağıda döktüğü taslağı evrakı arasında bulan Deniz Balgamış "nostalji" notu ile bana ulaştırdı. Teşekkürler Deniz!

- 8 Şu an yalnızca *Osmanlı Nüfusu, Asker ve Siyaset, Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri* ve *Sarı Saltuk Diyarı Babadağı* bu şekilde yenilenmedi. Vakti geldiğinde, herhalde çok da uzun bir süre geçmeden, doğal olarak bu yapıtları da yeni seriye dahil etmeyi amaçlıyorum.

bir önsöz diye çıkar, bitirdiğinde ise metin 20-25 sayfalık kapsamlı bir değerlendirme olurdu.

İkinci olarak, süreç ilerlerken hayli iyi tanıdığım Karpat hakkında benim de yeni, taze, okura aktarılmasında fayda gördüğüm bilgilere ulaştığımı fark ettim. İlerleyen sayfalarda da görülecek, birkaç örnek zikretmem gerekirse ata yurdu olması hasebiyle Balkanlar'ın onun için ne anlama geldiğini tabii ki biliyordum, ama hangi aşamada Ortadoğu ile ilgilenmeye başladığını, hangi kültürel-dilsel bağın onu Orta Asya ile ilgilenmeye ittiğini öğrendim. Ya da Ömer Lütfi Barkan'ın onun bilimsel formasyonunda ne derece önemli olduğunu...

Akademik çevrelerden olsun, akademi dışından olsun birçok kişi de bu önsözleri bir araya getirmemi tavsiye, hatta rica etti (benim çok vurgu yaptığım üzere, Karpat'ın dört ana yapıyla sembolleşen siyaset bilimci, sosyolog, edebiyat araştırmacısı, tarihçi kimliklerinden naşi bu dört sahanın uzmanları, onların yanısıra meraklıları). Ana argümanları şuydu: evet, yayımlanmıştı bu metinler, ancak Karpat kitaplarının önünde kalacak, bir bütünselliği, tümünü bir arada değerlendirme imkânı olmayacak, belki bir-ikisi kalıcı olabilse bile geneli –benim samimi gayretimle birlikte- zaman içinde unutulup gidecekti.

Son olarak, şu noktanın da vurgulanmasının önemli olduğu inancındayım. Akademik çalışmalarda çoğunlukla daha önce yayımlanmış kitaplara, makalelere başvurulur, var olan literatüre atıfa bulunulur; gerçekten özgün, deyim yerindeyse sıfırdan yola çıkılarak ortaya bir değer konduğu, taze bilgi üretildiği nadiren görülür. Kemal Karpat hakkında birkaç makalenin, birkaç tezin yazıldığını da biliyorum; bunlarda –bazen dipnot düşülerek, bazen düşülmeyerek- benim yazdıklarına başvuruldu, tezler için kapımın çalındığı da oldu.⁹ Benim burada (ve planlanan diğer ciltte)

9 İyi niyetlerini teslim etmekle birlikte, bu metinlerin tam anlamıyla doyurucu olmadığını, sınırlı perspektiflerle hareket ettiğini belirtmeliyim.

yaptığım ise Karpat'tan okuduklarımdan, dinlediklerimden, kısası öğrendiklerimden yola çıkarak bu malzemeyi kendi şahsi tarihçilik, sosyal bilimcilik birikimimle harmanlamak, buna Hoca'yla beraber geçen on yılı aşkın zamanda gözlemlediklerimi insani boyut babında katarak bir değerlendirme yapıp birtakım sonuçlara varmaktır. Şüphesiz her akademik metin gibi eksigi-gediği, eleştiriye açık yönleri vardır, ancak özgündür, anlatmaya çalıştığım niteliğiyle bir başlangıç noktasıdır.

Kişisel hukuk kısmının da bir önemi, genelin içinde belli bir payı olduğunu düşünüyorum. Örneğin, yıllar önce, 1983'te Halil Berktaş *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü* ile benzeri bir çabaya girmiş, arkası pek de getirilmeyen bir örnek, öncü nitelikli bir model çalışma üretmişti.¹⁰ Berktaş'ın sağlam bir Köprülü okuması, buradan hareketle ciddi tespitleri, üzerinde ayrıntılı olarak düşünülmesi gereken fikirleri vardı, fakat Köprülü'nün vefatı tarihinde kendisinin henüz yirmi yaşında bile olmadığı dikkate alındığında ele aldığı şahısla kişisel tanışıklık, bilimsel diyalog ihtimali eşyanın doğası gereği ortadan kalkıyordu.

Yukarıda belirttim, bu küçük kitabın ana gövdesini Karpat Kitaplığı'na yazdığım önsözler oluşturuyor, ancak arkasına Kemal Bey'in kitaplarını, Türkçedeki Karpat yapıtlarını ve en önemlisi kendisinin kariyerini biçimleyen makalelerinin listesini, bu makalelerin Türkçe derlemelerde nerede bulunabileceğini ekledim. Cambridge, Oxford, Princeton, Brill gibi dünyanın en prestijli yayınevlerinden, başka kimseye nasip olmayan şekilde kitaplar yayımlamasına rağmen, yıllar içinde yoğun biçimde Türkçeye çevrilmesine rağmen, ağırlıklı olarak İngilizce yazmasından dolayı

10 Bu açıdan, aynı yazarın Yusuf Akçura, Köprülü, Barkan, İnalçık'ın kişiliklerinde bu bireylerin şahsi tarihlerine eğilen makalesi mühim ve (benim de önce *Toplum ve Bilim*'in sayfalarında, sonra kitabım *Türkiye'de Tarih Anlayışı Üzerine*'de neredeyse çeyrek asır önce dikkat çekmeye çalıştığım gibi) eski, yeni başka isimlerle de ele alınması gerekli bir yaklaşımdır: H. Berktaş, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, 54 (1991).

Hoca'nın bugün dahi memleketinde, ana dilinde layıkıyla tanınmadığını, hatta ironik ama, İngilizce konuşulan dünyada çok daha popüler olduğunu düşünüyorum; umulur ki bu ikinci bölüm bahsettiğim kayıtsızlığı bir nebze daha kırsın.

Kaan Durukan
Şubat 2024
Kadıköy, İstanbul

ANI KİTAPLARI

DAĞI DELEN IRMAK

Kemal Karpat *Bir Ömrün İnsanları* başlıklı hatıratının hemen başında anılarını yazmasını kendisine ilk kez yanında doktora yapan bir öğrencisinin önerdiğini söyler. Tekrar tekrar da hatırlatmıştır o öğrenci, elinden geldiğince ikna etmeye çalışmıştır hocasını. Sözünü ettiği öğrenci bendim; o yılların genç doktora adayı, bugünün orta yaşlı akademisyeni...

Sadece Kemal Bey'e de söylememiştim bunu. Örneğin, birincisi uzun bir dönem, ikincisi maalesef kısa süre hocam olmuş olan Halil İncalcık'a, Talat Sait Halman'a da önermiştim anılarını kâğıda dökmelerini, ODTÜ'deki bir karşılaşmamızda doğrudan hocam olmamasına rağmen büyük saygı duyduğum İlhan Başgöz'e de. Aşağı-yukarı şöyle diyordum: "Hocam, bilimsel birikiminize, alanınızda yaptıklarınıza kitaplarınızdan, makalelerinizden ulaşmamız mümkün. Ama yaşadıklarınızı yazın, anlatın, hayatınızı, yaşam deneyiminizi bizlerle paylaşın ki, o birikimin arkasındaki insanı görebilelim, farklı farklı yönleriyle, iyisiyle-kötüsüyle anlamaya çalışalım. Anlamaya çalışalım, zira akademik katkınız –birebir değilse dahi- yaşadıklarınızla alakalı. Kaldı ki, yaşam çizginiz de herkesinkine benzemeyebilir, okuyanlara o açıdan da tarihçi, sosyolog, edebiyatçı, halkbilimci gibi kimlikleriniz yanında birşeyler öğretebilir".

Mutluyum, çünkü zaman içinde Halil Bey'in nehir söyleşisi *Tarihçilerin Kutbu*, Talat Bey'in nehir söyleşisi *Akılın Yolu Bindir* gerçekleştirildi; İlhan Hoca sınırlı biçimde bilinen *Kardeşliğe Bin*

Selam ile yetinmedi, doğrudan kendisi hayat hikayesi *Gemerek Nire Bloomington Nire*'yi kaleme aldı.¹ Yakınlarda Ahmet Yaşar Ocak söyleşisi *Arı Kovanına Çomak Sokmak*'ı zevkle okudum mesela. Bildiğim kadarıyla yapılmadı, Mehmet Genç ya da Şerif Mardin gibi değerlerimizi de bu şekilde tanımak isterdim.

Dönelim 2000lerin ortalarına. Aslına bakılırsa en başta Kemal Hoca ile nehir söyleşisini benim yapmam gündeme gelmişti. O dönemde iki kitabımı yayımlamış olan İş Bankası Kültür Yayınları benimle temasa geçmiş, kendileri açısından birbirini yakından tanıyan iki farklı kuşaktan tarihçinin diyalogunun son derece cazip olduğunu belirtmiş, fikri kendisine aktardığımda da Kemal Bey büyük bir memnuniyetle kabul etmişti, hatta “Nihayet oluyor yahu senin istediğin” diyerek. Araya neredeyse bir yıldan fazla zaman girdi, Yayınevi tarafında bir hareketlenme olmadı. Sonra bir gün (yine bugünler gibi yılbaşına yakındı) Hoca beni ofisine çağırdı, dura-düşüne, biraz da ezile-büzüle Kültür Yayınları'nın kitabı yapmayı istediğini, fakat profesyonel bir gazeteci ile yapmak istediğini söyledi. Benim için hiçbir sakıncası olmadığını söylediğimde ise, mutsuz olduğu aşikâr bir sesle “Ama senin projendi” demişti Karpat. Cevaben üzülmemesini, *benim* projem diye birşeyin olmadığını, biz bu fikri aramızda defalarca konuşmuş olmakla birlikte sonrasında zaten İş Bankası Kültür Yayınları'nın bana bu teklifi getirdiğini söylemiştim; esas vurgu yaptığım nokta da kendisinin hatıralarının o veya bu şekilde kayda alınması, ilgilenen insanların dikkatine sunulması idi. Bunu benim üstlenip üstlenmememin –en azından benim için- fazla bir ehemmiyeti yoktu. Böylece hazırlandı *Dağı Delen İrmak* işte.

1 Gerçekten ilgiye değer bir metin olan Başgöz'ün kitabını henüz yayımlamadığım “Metin Kimindir? Bir Örnek Olay: İlhan Başgöz, Sabahattin Ali ve Biraz Ötesi...” başlıklı çalışmamda “alternatif bir Cumhuriyet dönemi tarihi” olarak nitelemiştim.